

Михайло Тяглий, Артур Фредекінд

Наукова міжнародно-практична конференція «Пропаганда та “єврейське питання” в ЗМІ на окупованій нацистами території України, 1941–1944»

21–22 лютого 2006 р. в Києві Український Центр вивчення історії Голокосту провів міжнародну науково-практичну конференцію «Пропаганда та “єврейське питання” в ЗМІ на окупованій нацистами території України, 1941–1944». Конференцію було проведено в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Конференція стосувалася наступних питань: до якої міри газети можуть слугувати історичним джерелом подій Голокосту — масового знищення євреїв під час Другої світової війни? Наскільки у ЗМІ було відображено реальні процеси — пограбування єврейської громади, економічна експлуатація, збір євреїв, їхнє винищення, виявлення тих хто переховувався? До якої міри ці ЗМІ мали виконувати роль додаткового інструменту в арсеналі винищення? Чи сприяла ця пропаганда тому, що у вирішальний момент перед євреями зачинялися двері їхніх вчорашніх сусідів? Яким чином формувалася антисемітська доктрина, що її було реалізовано на сторінках періодичних видань? Яку роль в цьому процесі грали ідеологічні запозичення з нацистських пропагандистських установ, а який внесок зробили від себе місцеві журналісти, які працювали в окупаційних ЗМІ? У чому були регіональні особливості організації та провадження пропагандистської активності? Для чого антисемітська пропаганда — інтенсивна й регулярна тривала під час всього окупаційного періоду, незважаючи на те, що в багатьох регіонах України євреїв було швидко винищено? Нарешті, якою була ефективність пропагандистських зусиль та ступінь впливу антиєврейських інформаційних потоків на інше населення?

Доповіди проф. Б. Чернякова (Київ), к.і.н. В. Гриневича (Київ), д-ра К. Беркгофа (Амстердам), к.і.н. І. Дерейка (Київ) в сесії конференції «Ідеологічні засади пропаганди окупаційного періоду та її зв'язок з міжнародними відносинами та «еврейським питанням» на теренах України» викликали жваву дискусію. Б. Черняков розповів про важкі й досі невивчені аспекти досліджень в цій галузі. Особливо багато проблем маємо в досі закритих архівах СБУ, так само й у вивезенні з України частини тих окупаційних видань. Б. Черняков також наголосив на важливій тезі, що починаючи дослідження окупаційної преси потрібно від 1939 року, коли розпочалася Друга світова війна. У тому ж аспекті пролунала дискусія В. Гриневича та О. Суровцева (Чернівці), стосовно того, чи вважати окупаційною газету «Буковина», яка виходила румунською мовою. І справді — хіба вторгнення Радянського Союзу в 1940 році було легітимним? Цілком логічним буде вважати румунську газету на території Румунії зовсім не окупаційною. А те, що вона антисемітська, на це вказує дослідження О. Суровцева. Водночас В. Гриневич привернув увагу колег на таке важливе питання, як настрої етнічно українського населення перед війною і вплив подій 1939–1941 рр. на морально-психологічний стан мешканців Західної України. Згідно з повідомленнями НКВС перед війною селянство Східної України мало антисемітські настрої. Пролунали нові дані про документи, в яких міститься постанова, що її було прийнято для Академії наук УРСР — «очистити від іногородців» Академію. Цю постанову прийняли радянські органи влади в 1940–41 рр. Крім того, газета «Правда» та інші радянські газети друкували на перших шпальтах промови А. Гітлера і Г. Геббельса в період союзницьких відносин. З точки зору дослідника, ці фактори, й призвели до переваги тезису «жидобільшовизму» у подальшій окупаційній пропаганді. Полемізуючи з В. Гриневичем, проф. С. Кульчицький наголосив, що антисемітизм у західних областях України мав принципово інший характер, ніж у східних, а також мав не стільки політичне, скільки соціально-економічне підґрунтя.

К. Беркгоф окреслив багато проблем, а особливо виокремив дослідження на тему впливу антисемітської пропаганди. Наскільки людям треба було пропагувати, а наскільки вони самі були заражені тим антисемітизмом? Він зазначив, що деякі дослідники німецької преси (наприклад, Д. Герф) вказують на те, що завдяки пресі німці вповні розуміли, що відбувається з євреями Німеччини. Таким чином, якщо наші дослідження української преси періоду Голокосту доведуть подібне, ми мусимо витримати доволі жорсткий удар: можливо, неєврейське населення України вповні усвідомлювало те що «остаточне розв'язання єврейського питання» означало тотальне винищення жінок, дітей і старців. Однак сам дослідник не вважає, що анти-

єврейська пропаганда вповні успішно виконала свої функції й долучилася до переростання традиційного антисемітизму до «смертоносного».

І. Дерейко розповів про навчання пропагандистів та поліцаїв на спеціальних нацистських семінарах і навіть про їхні екскурсії до Берліна. Він висловив думку, що антисемітська доктрина на певному етапі була головним компонентом у політико-ідеологічній індоктринації української допоміжної поліції. У доповіді А. Фредекінда лунали посилення на роботу М. Царинника «Золочів мовчить», яка вражає своєю цілковитою відвертістю, і де автор бере на себе завдання вповні вказати на загрозливе мовчання з приводу жаклих єврейських погромів, які в ті часи часто-густо робили зовсім не німці.

Доповіді з регіональної тематики в сесії «Єврейське питання» у рецепції ЗМІ у регіонах України: загальні та особливі риси. Ефективність антиєврейської пропаганди» вражали своєю широтою та уважним розглядом різних боків окупаційної преси. Було також вказано на явних антисемітів на кшталт А. Любченка чи єпископа Полікарпа Сікорського. На використання німецької листівки, з текстом начебто наказу маршала Г. Жукова про «виселення українців» в пресі сьогодення. К.і.н. Ф. Винокурова (Вінниця) розповіла про те, що іноді у Вінниці тих часів з'являлися антисемітські статті саме перед масовим розстрілом євреїв, та після того. Крім того, майже кожне число «Вінницьких вістей» починалася з доволі антисемітської промови архієпископа Вінниччини. Було розглянуто використання нацистами масових розстрілів у Вінниці радянськими катами. Дослідниця зазначила, що серед вбитих у Вінницькій тюрмі було майже дві з половиною тисячі євреїв, яких радянська влада звинуватила у «троцькізмі». К.і.н. М. Гон (Рівне) наголосив на деперсоніфікації жертв як основного підходу до висвітлення «єврейського питання» в окупаційній пропаганді, на шпальтах часопису «Волинь» (до речі одного з яскравих в літературному сенсі видань). У цьому висновки автора перегукуються з висновками відомого британського історика Я. Кершоу, який також визначав «деперсоніфікацію» як головний — й до того ж успішний — засіб боротьби з німецьким єврейством. Крім того, важливою знахідкою, на нашу думку є те, що на сторінках часопису немає згадок про період радянізації 1939–1941 років, який би вповні можна було б використовувати як важливий чинник в антирадянській агітації.

Змістовними і цікавими були також доповіді к.і.н. А. Подольського (Київ) «Відображення проблематики антиєврейської нацистської пропаганди в сучасній українській і зарубіжній історіографії»; В. Нахмановича (Київ) «Деякі методологічні аспекти дослідження ЗМІ часів окупації»; к.і.н. Д. Титаренка (Донецьк) «Організація окупаційної періодичної преси в

зоні військової адміністрації»; М. Тягло (Київ) «Єврейське питання» та його роль в рецепції кримськотатарської окупаційної газети «Азат Кърым»; А. Гогун (Берлін) «Проблема ефективності нацистської антирадянської пропаганди та її антисемітського компоненту». Хоча остання доповідь викликала деякі суттєві зауваження щодо методології автора.

У зв'язку із тим, що конференція є частиною проекту вивчення преси періоду нацистської окупації, Ю. Смілянська (Київ) презентувала проект Центру під назвою «Антисемітські доктрини в пропаганді на окупованій Україні: зони військової та цивільної німецької адміністрації, Трансністрія», де вказала особливості регіональної окупаційної преси. Обговорення її виступу перейшло до круглого столу, в якому взяли участь голова Державного комітету архівів України проф. Г. Боряк, директор Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського чл.-кор. НАНУ Л. Дубровіна та інші співробітники НБУВ. Запропонована до обговорення методика фіксації й аналізу періодичних видань окупаційного періоду та матеріалів у них викликала жваву дискусію, що завершилася додатковим удосконаленням тієї моделі, яку напочатку розробили співробітники Центру.

На другому круглому столі обговорювалося широке коло науково-історичних питань, які було розглянуто на конференції. Чим були євреї України у тих потужних пропагандистських зусиллях, що вони націлювалися окупаційною владою при допомозі місцевих журналістів — «метою» або «засобом»? Чим можливо виміряти ефективність тієї пропаганди та яку роль вона грала в «остаточному розв'язанні єврейського питання»? Один з ведучих круглого столу К. Беркгоф порушив важливе питання: як би ми не вказували на центр антисемітизму в тогочасному Берліні, не можна забувати про власне місцеві «здобутки» тієї пропаганди.

Жанна Ковба

Международная конференция «Холокост: память и предупреждение»

Девиз конференції, прошедшей в Риге 4–5 июля 2006 г., определявший программу и организацию работы: «Общество, равнодушное к прошлому, не имеет шансов на счастливое будущее». Конференция проводилась под патронатом Президента Латвии, организаторами выступили

Латвийская комиссия историков, Латвийские Трансатлантическая организация, Американский еврейский комитет, Интернациональный центр изучения Холокоста. Эксперты, исследователи и участники конференции представляли Центральную и Восточную Европу, США, Израиль.

Аккредитация средств массовой информации, оперативное освещение тематики конференции позволяет считать, что идеи, фактический материал будут стимулировать правильное понимание латвийским обществом таких ценностей как гуманизм, уважение к другим национальностям, необходимость искоренения ксенофобии.

Организация работы двух дней конференции — яркая демонстрация возможностей свободной страны, ее интеллектуальной элиты изучать и осмысливать историю, утверждая право на собственную позицию, национальное достоинство, стремление к толерантности в обществе.

4 июля — День памяти Холокоста в Латвии. Участники стали свидетелями ежегодной церемонии на месте разрушенной синагоги, побывали в Рижском гетто, на месте массового уничтожения евреев в Румбульском лесу. Было организовано посещение современного Дома еврейской общины, еврейского музея.

Единственной академической лекцией на конференции было выступление известного израильского исследователя Холокоста Иегуды Бауэра, автора многих книг, среди них: «От дипломатии до сопротивления: История еврейской Палестины, 1939–45»; «Холокост в исторической перспективе»; «История Холокоста». Тема лекции: «Холокост в контексте европейской истории». Докладчик предложил новый термин «демоцид», рассмотрел уничтожение населения в контексте режимов гитлеровского и сталинского тоталитаризма, позиции европейских историков. Остановился на обстоятельствах оккупаций Латвии 1940–1941, 1941–1944, а также второй советской оккупации, длившейся 45 лет. Историк подробно рассмотрел различные исторические мифы, выдвинул положение об амбивалентности добра и зла в экстремальных условиях Холокоста.

Рабочий день конференции 5 июля был насыщенным и плодотворным. По случаю открытия выступила Президент Латвии госпожа Вайре Вике-Фрайберг, которая сказала, что в XIX — нач. XX вв. и латыши и евреи были угнетаемыми меньшинствами. И только в независимом Латвийском государстве власть предоставила евреям все права, пресекала антисемитизм. Именно Латвия приняла еврейских беженцев из Германии, после отказа Швеции. С 1940 г. в результате советской, немецкой, вновь советской оккупаций Латвии как государства не существовало. Только в независимом государстве началось последовательное изучение Холокоста. Госпожа Президент решительно осудила манипуляцию историей, подчеркнула

достигнутые успехи в изучении и преподавании Холокоста в Латвии, как одного из средств последовательного утверждения гуманизма в обществе.

Первая половина конференции была посвящена вопросам сохранения памяти о Холокосте как масштабной универсальной трагедии. Выступили председатель Латвийской Трансатлантической организации Томс Бауманис, редактор страницы комментариев ежедневной газеты «Diena» Полс Реуцелс, председатель образовательного Центра Холокост Лорд Джанер Браунстон, редактор журнала «Yad Vashem Studies» Дэвид Зильберкланг, руководитель Ассоциации евреев Латвии и Эстонии в Израиле Эли Валк.

В дискуссии участвовали ведущие специалисты по преподаванию Холокоста Израиля, России, Великобритании, Латвии, Эстонии. Были рассмотрены вопросы коллаборации, антисемитизма, демографии, позиции Церкви, роли образования в довоенный период, сохранения памяти о палачах, праведниках, равнодушных, выполнявших любые приказы или сопротивлявшихся убийству беззащитных евреев. Память об убийстве имеет большое значение для формирования и воспитания у будущих поколений необходимых ценностей: чувства ответственности за сохранение толерантности в обществе.

Во второй половине рабочего дня конференции проводились параллельные сессии. На сессии «Холокост и образование» рассматривались формы и методы, эффективность преподавания истории Холокоста. Модераторы: председатель Латвийского совета преподавателей истории, руководитель Шведского исторического форума, и участники: министр образования Латвийской республики, директор программы Центра развития образования, советник по программе вопросов антисемитизма, толерантности, регулирования дискриминации, организации по безопасности и сотрудничеству ОБСЕ, директор Международной комиссии по оценке преступлений нацистского и советского оккупационных режимов в Литве, преподаватели латвийских вузов и школ, руководители центров преподавания Холокоста России, Украины, Белоруссии, Эстонии, обсудили проблемы, связанные с преподаванием Холокоста для студентов и школьников, противодействия пропаганде отрицателей Холокоста.

На сессии «Антисемитизм» обсуждались вопросы возникновения антисемитизма и формирования его новых разновидностей в XX в. и в наши дни. Участники рассматривали проблемы, связанные с предотвращением различных форм агрессии против религиозных и этнических групп, различных форм антисемитизма. Выступили профессор Иегуда Бауэр, директор Европейского центра мониторинга расизма и ксенофобии Бест Винклар, руководитель Европейской комиссии против расизма и нетерпимости Ева Асмусен. Президент Общественного фонда «Холокост» (Рос-

сия) А. Гербер констатировала эскалацию антисемитских, ксенофобских выступлений в России при бездействии официальных властей на местах. А. Подольский говорил о ситуации декларативного осуждения, отрицания проявлений антисемитизма на уровне Президента Украины и неспособности государственных чиновников грамотно воплотить декларации в реальные противодействия, в частности противодействия заявлениям и поступкам организаций типа Межрегиональная академия управления персоналом.

Сессия «Холокост и научное исследование» представляла результаты деятельности Латвийской комиссии историков по изучению трагедии Холокоста (комиссия создана в 1998 г. по инициативе Президента Латвии). Главная задача комиссии — выявление, документирование преступлений против человечности в Латвии во время двух оккупаций 1940–1991 гг. В настоящее время комиссия завершила работу над XVI томом, посвященным нацистской оккупации в Латвии. Макс Якобсон, руководитель Международной комиссии по расследованию преступлений против человечности, сообщил, что в 1998 г. руководство Эстонской республики обратилось в их организацию с просьбой расследовать события в Эстонии в 1940–1944 гг. Была создана комиссия, в которую вошли ученые Финляндии, Голландии, России, Эстонии. Председатель подкомитета по Холокосту Комиссии историков Латвии Айварс Странга отметил, что Холокост — часть истории Латвии, и начинать исследования им приходилось с нуля. Он остановился на дискуссиях относительно событий в Латвии в первый месяц нацистской оккупации, концепции истории гетто, вопросах правдивости свидетельств спасшихся, верификации документов архивов КГБ.

На завершающем заседании выступили модераторы сессий. Была отмечена плодотворная работа, сотрудничество, высокая активность участников, прекрасная организация заседаний и сессий. На конференции работала выставка «Латвийское еврейское общество. История. Трагедия. Возрождение».

Татьяна Величко**Первая полевая школа по устной истории
«Холокост глазами нееврейского населения
(русских, украинцев, крымских татар)
на примере Крымского полуострова»**

Метод устной истории, прошедший за последние шесть десятилетий путь становления и академического признания в странах Европы и США, занял прочное место в украинской науке. С середины 90-х гг. XX столетия в Украине реализуется ряд международных и локальных устноисторических проектов. Заметную роль в устноисторических проектах, проводимых в Украине, занимает тема истории Холокоста.

В 2006 г. Украинский центр изучения Холокоста предложил устноисторический проект «Холокост глазами неевреев». Благодаря финансовой поддержке Hanadiv Charitable Foundation с 4 по 12 августа 2006 г. Центр провел Первую Всеукраинскую летнюю полевую школу по устной истории «Холокост глазами нееврейского населения (русских, украинцев, крымских татар) на примере Крымского полуострова».

Особенность проекта заключается в сочетании исследовательских и педагогических целей. Во время работы школы, участники — учащиеся старших классов и студенты учебных заведений Украины — должны были:

- познакомиться с понятиями, терминами, особенностями истории Холокоста в Крыму и в Украине;
- составить объемное представление об одном из интересных и динамично развивающихся направлений современной исторической науки — устной истории, ее методологических основах, особенностях устных источников, соотношении историографии и исторической памяти общества;
- сформировать навыки полевой исследовательской работы: составление программ, поиск информантов, запись интервью, архивизация полевых материалов, анализ интервью, использование интервью в научных исследованиях.

Основная исследовательская цель состояла в исследовании картины памяти о войне у представителей старшего поколения, переживших ее, а также места и роли в этой картине темы Холокоста.

В течение девяти дней участники школы смогли преодолеть несколько ступеней научно-исследовательской работы: от теоретических занятий со

специалистами по данной проблематике до самостоятельной полевой работы, анализа источников, написания собственного небольшого научного исследования.

Участники прослушали курс лекций по общей проблематике истории Холокоста (к.и.н. Анатолий Подольский, директор Украинского центра истории Холокоста), по особенностям Катастрофы на Крымском полуострове и по проблеме коллаборационизма (Марк Гольденберг, директор музейной программы БОЕЦ «Хесед Атиква», Феодосия). Татьяна Чайка (к.ф.н., Киево-Могилянская академия, Киев) провела занятия по методике научного интервью. Со страницами истории еврейского населения Крымского полуострова, создания в 20-30 гг. XX в. еврейских колхозов в Крыму, а также с предметом и методологией такой науки, как социальная антропология, участников познакомила Татьяна Величко (аспирант Института искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Рильского, руководитель проекта). Этот курс теоретической и практической подготовки позволил участникам приступить к полевой работе.

6 августа две полевых группы выехали в сельскую местность Крымского полуострова. Первая группа под руководством Т. Чайки и Е. Косьяненко (студентки 5-го курса Ростовского Государственного университета) проводили исследовательскую работу в пгт. Красногвардейский, в селах Петровка, Клепинино, Восход и Знаменка Красногвардейского района. Вторая группа под руководством А. Подольского и Т. Величко базировались в пгт. Раздольное.

Этот регион был выбран для реализации проекта по ряду соображений.

Во-первых, накануне войны здесь компактно проживало значительное еврейское население, существовали еврейские колхозы. По данным переписи населения 1939 г. в Крыму жило более 65 тысяч евреев. Значительное присутствие еврейское население в сельской местности было вызвано организацией в 1920-х гг. еврейских сельскохозяйственных поселений по договору «Агро-Джойнта» с советским правительством. Это привело к выделению еврейских национальных районов с системой образования и делопроизводства на языке идиш: в 1930-м году Фрайдорфского, а в 1935 г. — Лариндорфского.

Во-вторых, Крым представляет особый интерес как полиэтничный регион. С одной стороны, кроме еврейских переселенцев XX в. и их потомков, на полуострове проживают крымчаки и русские «иудействующие». Крымчаки — субэтническая еврейская группа, сложившаяся на территории полуострова к XVI в., говорившая на диалекте крымскотатарского языка и исповедовавшая иудаизм; в годы нацистской оккупации было уничтожено около 80% крымчаков. В некоторых селах также жили субботники.

С другой стороны, в еврейских колхозах и вокруг них проживали представители других этнических групп — русские, украинцы, крымские татары... Особый интерес представляет их память и восприятие событий Холокоста. Эти особенности дали очень интересный материал.

В полевых условиях студенты работали в группах по два-три человека. Каждый вечер участники собирались на полевой семинар, на котором группы отчитывались о проведенной работе. Кроме того, что участники представляли свои интервью, они также проводили анализ проделанного днем: характеризовали наиболее удачные и неудачные моменты, свои ошибки, степень открытости информантов; задавали вопросы; готовились к завтрашнему интервью. Во время семинара велся полевой дневник, обрабатывался и каталогизировался полевой материал.

За четыре дня работы участники двух отрядов записали 60 интервью, сделаны 30 фотоснимков. В интервью зафиксированы ценные воспоминания жителей сельской местности Крымского полуострова о довоенной жизни в Крыму, о начале войны, о гибели еврейского населения, конце войны и послевоенной жизни.

Собранные материалы позволяют:

- установить специфику устных рассказов о войне, и, прежде всего, о Холокосте, сопоставить их с «официальной историей» (*grand narrative*);
- выяснить, как различные аспекты Холокоста отразились в восприятии населения крымских сел: образ оккупантов в народной памяти, образ еврея (стереотипы), оценка Холокоста, попытки объяснить антиеврейскую политику нацистов, объяснения собственной модели поведения во время уничтожения еврейского населения;
- выявить оценки поведения еврейского населения и объяснения такого поведения;
- проанализировать проблему коллаборационизма (кто, как и почему становился полицейским и старостой, всегда ли это были добровольцы, как они относились к местному населению, участвовали ли в антиеврейских акциях);
- проследить проблему еврейского имущества, какое место память о преследованиях евреев занимает в общем восприятии войны;
- проследить, как антисемитская пропаганда и Холокост повлияли на взаимоотношения евреев и местного нееврейского населения после войны, какие возникли стереотипы, и ряд других аспектов.

По окончании полевого периода перед участниками Школы была поставлена задача подготовить презентацию на основе полученных полевых

материалов. Участники выбирали одну из форм презентации: представить своего информанта или рассказать о трудностях и удачах своей полевой работы, выделить проблему и показать, как она отражена в собранных интервью. Выступления некоторых из участников, уже имевших опыт проведения интервью, соответствовали уровню научных докладов. Альберт Венгер (студент Днепропетровского национального университета) предложил анализ различных методов устной истории. Арзы Эмирова (выпускница Таврического национального университета) проанализировала восприятие крымскотатарским населением евреев и Холокоста. Выпускница Международного Соломонова университета (Харьков) Анастасия Страхова обобщила и проанализировала материал по проблеме коллаборационизма. Евгения Косьяненко провела исследование на тему смешанных браков в Холокосте.

Предварительные результаты проекта были представлены в докладе Т. Величко на междисциплинарной научной конференции «Устная история в современных социально-гуманитарных студиях: теория и практика исследований», проходившей в Харькове 27–28 октября 2006 года.

Новаторский характер школа приобрела благодаря ряду факторов:

1. Сама постановка проблемы — исследование устной истории Холокоста в полиэтничном регионе. Это перспективное и в то же время слабо исследованное направление в украинской исторической науке. По истории Холокоста в Крыму изданы несколько книг и статей. Наибольшее внимания заслуживают работы Г. Губенко «Книга печали» (Симферополь, 1991) и М. Тягло «Места массового уничтожения евреев Крыма в период нацистской оккупации полуострова (1941–1944). Справочник» (Симферополь, 2005). Однако тема участия и реакция «третьей стороны» — местного нееврейского населения — на Холокост изучена недостаточно.
2. Сочетание лекционных занятий с практикумами, а, главное, с собирательской работой в поле позволили участникам приобрести ценный опыт самостоятельной исследовательской деятельности.

Аудиозаписи, расшифровки интервью, полевые дневники и фотоматериалы хранятся в архиве Украинского центра изучения истории Холокоста. Планируется издание сборника полевых материалов. Полученные в ходе проекта результаты ставят вопрос о необходимости проведения более масштабных дальнейших исследований по этой проблематике.

Віталій Нахманович

2-а Всеукраїнська наукова конференція «Друга світова війна і доля народів України»

30–31 жовтня 2006 року Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса, Інститут історії України НАН України, Український центр вивчення історії Голокосту вдруге провели спільну всеукраїнську конференцію «Друга світова війна і доля народів України». Упродовж двох днів було заслухано доповіді, в яких висвітлювалися:

- місце національної проблематики в ідеології і пропаганді воюючих сторін, а також сучасні рефлексії з цих питань (саме ці питання викликали найбільш серйозну, часом, навіть різку дискусію; особливу увагу хотілося б звернути на концептуальні, хоч і неоднозначні доповіді А. Подольського «Проблематика колаборації на землях України у добу Голокосту: аналіз сучасних наукових і громадських інтерпретацій» і М. Кучерепа «Волинь у геополітичних розрахунках СРСР і Німеччини (1938–1939 рр.)»);
- національне життя народів України (проблему зміни людської поведінки у критичній ситуації висвітлила Ж. Ковба у доповіді «Релігійне життя на теренах України в період Другої світової війни»; долю однієї з найбільш яскравих і суперечливих постатей окупованого Києва описав О. Кучерук у виступі «Володимир Багазій — міський голова Києва у 1941–1942 рр.»), а також:
- історія національно-визвольних рухів (незвичний для більшості дослідників музейний аспект теми висвітлила Л. Радченко у доповіді «Національно-визвольний рух у Закарпатті наприкінці 1930-х років»);
- міжнаціональні відносини (цим болючим питанням було присвячено декілька проблемних виступів, зокрема О. Лисенка «Конфесійні аспекти міжнаціональних стосунків в період 1943–1945 рр.» та І. Ільюшина «Українсько-польські відносини за часів Другої світової війни»);
- національна політика СРСР (дуже гостру дискусію викликала доповідь В. Орлянського, який порівняв політику радянського уряду стосовно єврейських і українських поселень під час Голодомору; глибоку історичну перспективу надав О. Кадол у доповіді «Етнічні німці у світлі воєнної політики Російської імперії та СРСР: історичні паралелі»),
- нацистської Німеччини (як завжди пронизливістю відзначався виступ Ф. Винокурової «Доля євреїв в охоронній зоні поблизу ставки Гітлера

- «Вервольф» (маловідомі документи та нові інтерпретації); також слід звернути увагу на якісну, хоча і дещо «задерикувату» доповідь студента Харківського університету Ю. Радченка «Расова політика націонал-соціалістичної Німеччини щодо українців на прикладі радянських полонених та східних робітників (1941–1945 рр.)»,
- і держав Східної Європи (тут ми відзначимо доповіді Ю. Крамара «Політика польської адміністрації щодо єврейської громади Волині у міжвоєнний період» і С. Шульги «Чеська громада Волині в національній політиці польських урядів 1920–1930-х років на українських землях впродовж 1920–50-х рр. минулого сторіччя»).

Треба наголосити, що сьогодні не тільки в Україні, а й на усьому пост-радянському просторі відбуваються наукові зібрання, присвячені бойовим діям, партизанському руху, окупаційному ладу, але таких, де б у фокусі була доля національних спільнот, до цього часу не існувало.

За цих умов викликає задоволення факт розширення тематики доповідей. Якщо на першій конференції 2005 р. майже третина з них була присвячена історії Голокосту, то на другій ця тематика потроху обіймає належне їй за пропорцією місце, на перший план виходять проблеми українського народу, з'являються матеріали, присвячені долі поляків, німців, чехів, кримських татар.

Важливо наголосити, що хронологічні межі доповідей значно ширші за 1939–1945 рр. Вони охоплюють, практично, як весь міжвоєнний (друга половина 1920-х — 1930-ти роки), так і повоєнний (друга половина 1940-х — 1950-ті рр.) періоди. Таким чином ми бачимо як передумови багатьох міжнаціональних проблем і конфліктів часів війни, так і їх наслідки. Варто нагадати, що на теренах України військові дії тривали до середини 1950-х років.

Головне в концепції конференції — це те, що на ній з'являються саме народи України, як самодіяльні суб'єкти історії війни. Це дуже важливо з методологічного погляду, адже війна — це, у першу чергу, конфронтація держав. Здавалося б, народній, низовій ініціативі залишається небагато простору. Традиційна радянська історіографія, яка вельми любила тему «радянські народи і війна», саме так її і потрактувала: як «братні народи під керівництвом комуністичної партії» (тобто радянської держави) одно-стайно вишикувалися на війну з ворогом.

Інша проблема була в емігрантській українській історіографії. Там якраз надзвичайну увагу приділяли саме народному незалежницькому руху, але виключно українському. Усі інші народи знов-таки виступали або як мовчазні об'єкти впливу воюючих сторін, або як функції своїх державних інститутів.

Але насправді все це набагато складніше. Хоч як би намагалися державні керманічі удавати, що історію роблять саме вони, але без народу, тобто простих людей, які виконуватимуть їх розпорядження, вони нічого зробити не можуть. Далі, як показує реальна історія, як України, так і інших країн, що опинилися у вирі Другої світової війни, народна самодіяльність не просто не припинялася. Навпаки, можна сказати, що війна, як точка біфуркації, сприяє підйому народної активності, оскільки в цей час виникають нові історичні перспективи, нові можливості.

І все це відбувається не тільки та, навіть, не стільки на загальному, скільки на місцевому рівні, оскільки «час, коли одна влада пішла, а інша ще не прийшла» потребує максимальної напруги всіх здорових, активних сил кожної конкретної громади.

Саме для того, щоб підштовхнути дослідників до такого погляду, організатори вибудували нестандартну систематику доповідей. Першою темою йшло національне життя, другою — національно-визвольні рухи, третьою — міжнаціональні стосунки. Тобто все це теми, які мають викривати саме внутрішнє життя народів, їх стосунки на низовому рівні. І лише у другій половині конференції учасники зверталися до питань, пов'язаних з національною політикою держав, які панували на території України.

Це все пов'язане ще з однією проблемою, про яку багато кажуть сьогодні, — з необхідністю виробити україноцентричну концепцію історії. Слід наголосити, що це не спроба довести, що Україна — «батьківщина слонів», а просто звичайне для будь-якого народу, будь-якої країни бажання дивитися на історію зі своєї особливої точки зору. Можна сказати, що це не об'єктивно, але об'єктивну правду історії знає лише Вс-вишній, усі інші розглядають і оцінюють її зі свого сідала. Головне, щоб та, так би мовити, «об'єктивна необ'єктивність» не перетворювалася на «необ'єктивну суб'єктивність».

З погляду вирішення цього завдання, організатори виходили з того, що Україна та її народи були об'єктом для воюючих сторін, але в той же час, у нерівних умовах вони намагалися будувати своє життя, своє майбутнє. Усі ці спроби, як тепер відомо, були марні, намагання співпрацювати з одним злом проти іншого оберталися не тільки воєнними чи політичними, а й, головне, моральними поразками. Але про це легко говорити сьогодні. Тоді ж усе було далеко не так зрозуміло.

Це стосується не тільки, скажімо українців чи кримських татар, поляків чи караїмів. Це стосується і євреїв, хоча тема самоврядування і колабораціонізму у гетто на території України досі лишається недослідженою.

Треба зауважити, що такий підхід взагалі виявився дуже непростим для українських істориків. Навіть у доповідях, формально, нібито, присвячених

темам національного життя, ми бачили, як дослідник мимоволі з'їжджав на традиційне тлумачення подій, як результату діяльності тієї чи іншої влади, на аналіз її заходів та їх практичного впливу. Але треба сподіватися, що, якщо наші конференції подовжаться, коло дослідників розширюватиметься, і вони потроху дійдуть до нових методів і нових підходів.

Щодо ж подальших перспектив, то, зрозуміло, вони, у першу чергу, залежать від фінансування. Але якщо розглядати лише наукову складову, то треба погодитися, що концепцію конференції було акцептовано вітчизняними дослідниками, що підтверджується самим фактом значного зростання кількості і географії учасників (слід зауважити, що значна кількість дослідників за різних обставин не мали змоги взяти участь у конференції, але надіслали свої статті до збірки її матеріалів). Таким чином, ми можемо сподіватися, що конференція «Друга світова війна і доля народів України» стане традиційною і посяде належне місце у науковому житті нашої країни.

Анатолій Подольський

Міжнародний круглий стіл «Вчимося історії»

7 лютого 2007 року в приміщенні Німецького культурного центру «Гете-Інститут в Україні» у співробітництві з Фондом Фрідріха Еберта та Українським центром вивчення історії Голокосту відбувся Міжнародний круглий стіл «Вчимося історії», присвячений дискусії та осмисленню складних проблем Другої світової війни, негативної спадщини націонал-соціалізму, історії Голокосту та проблематики викладання цих тем в Німеччині та в Україні, спробі порівняти та обмінятися досвідом. Ініціатива такого круглого столу походила від наших німецьких колег з Гете-Інституту, українську сторону на цьому заході як співорганізатор представляв Український центр вивчення історії Голокосту. Учасниками круглого столу були знані українські вчені: академік Мирослав Попович, професори Станіслав Кульчицький, Олександр Майборода, Юрій Шаповал, Микола Лисенко; відомі науковці: к.і.н. Владислав Гриневич, к.і.н. Борис Забарко, Михайло Тяглий, Віталій Нахманович, Наталя Подоляк; викладачі історії київських шкіл, — учасники вчительської Асоціації «Нова Доба», представники ЗМІ («Україна молода», «Форум націй», «День» та ін.), представник Міністерства освіти і науки України, представники найбільшого в країні видавництва підруч-

ників «Генеза», представник ОБСЄ Катрін Мейер, викладач та науковець з Берліна Аннегрет Еманн, в минулому керівник відділу «Освіта» в Музеї Ваннзее-конференц у Берліні, Маріон Хаазе з Гете-Інституту (власне завдяки її ініціативі відбувся стіл), Штефан Хробот з Фонду Фрідріха Еберта.

Таким чином, був зібраний дуже солідний кворум, завдяки чому вийшла достатньо відкрита, відверта та водночас глибоко змістовна дискусія. А. Еманн дуже докладно висвітлила німецьку ситуацію з осмисленням і викладанням складних проблем історії Другої світової війни, зокрема Голокосту, як це відбувалося в часи двох Німеччин (НДР та ФРН), і як це відбувається в сучасній об'єднаній Німеччині. Голокост — темна сторінка німецької історії; темна, жахлива, проте не замовчувана, а навпаки повністю відкрита для вивчення, викладання й осмислення в суспільстві, викладається в шкільних та університетських курсах, викладається на міжпредметному, міждисциплінарному рівні (не тільки в курсі історії, а й у курсах літератури, філософії тощо). Незважаючи на той факт, що за територіально-адміністративним поділом сучасна Німеччина розділена на 16 земель і відповідно має 16 різних навчальних програм з історії в школах (у Німеччині кожна земля має автономно від федерального уряду право складати такі програми), тема Голокосту присутня скрізь. У виступах українських науковців та викладачів С. Кульчицького, А. Подольського, О. Войтенка, Ю. Шаповала та інших була висвітлена ситуація з дослідженням та викладанням цієї теми в сучасній Україні, а також проблематика відображення історії Голокосту в навчальній літературі в Україні.

Безумовно, сьогодні в нашій країні не існує табу на вивчення цієї теми, проте багато проблем все ж таки присутні, і саме цей дискурс їх достатньо ґрунтовно виявив. Серед них, бачиться можливим, назвати найбільш серйозні. В науковому плані ще не вистачає нам усвідомлення чи розуміння поліетнічності чи національної строкатості України. Євреї України, та зокрема їх трагічна доля під час нацистської окупації, — є складовою історії України, проста та водночас для багатьох залишається надто складною для сприйняття теза. Продовжується в інтелектуальному дискурсі, на превеликий жаль, певний, ясно відчутний, поділ на «їх» Голокост та на «наш» Голодомор... Не хочемо бачити спільної історії, не відчуваємо її, не бажано відчуті... С. Кульчицький відкрито та усвідомлено каже про те, що, коли говоримо «український Голокост, то, передовсім, маємо на увазі нацистський геноцид щодо євреїв України — наших співвітчизників, і більше не що інше...» На жаль, я не можу казати що ця абсолютно історично вірна тезу поділяють всі українські гуманітарії, які так чи інакше торкаються в своїй інтелектуальній діяльності цієї проблематики. Були порушені проблеми української історіографії історії Голокосту. З одного боку, має рацію

професор О. Лисенко та інші колеги, говорячи про певні досягнення української історичної науки в царині студій з історії Голокосту (шість дисертацій, ще приблизно стільки готується, збірники документів про Бабин Яр, Трансністрію, видаються спогади очевидців, збірники наукових статей тощо). З іншого боку, має рацію Б. Забарко, говорячи що це все замало для такої країни як Україна, де в добу Голокосту загинуло понад 1,5 мільйонів євреїв... Проте, не можу знов таки погодитися з Б. Забарком, коли він каже, що прийшов час припинити в країні мовчання щодо Голокосту?! Яке мовчання, тема була відкрита для досліджень, дискусій, вивчення відразу ж після колапсу колишнього СРСР в 1991 році, а викладання її почалося трохи пізніше, з середини 1990-х років.

Щодо викладання історії Голокосту в Україні, так це питання також досить гостро дискутувалося на круглому столі, особливо у порівнянні з досвідом наших німецьких колег. Знову таки ж не маючи можливості написати про всі моменти дискусії з цього питання, свідомо опускаючи перелік досягнень та недоліків у викладанні історії Голокосту в сучасній Україні, що добре відомі тим хто близький до цієї проблеми, напишу про головне, як на мій погляд. Сьогодні на певному високому рівні викладанням та осмисленням теми історії Голокосту в царині шкільної та вищої освіти займаються громадські науково-освітні організації України, на перших місцях серед них Український центр вивчення історії Голокосту, Всеукраїнська Асоціація вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». Що це за діяльність, насамперед — навчально-методичні семінари для викладачів, видання наукової, навчальної літератури, студентські семінари, шкільні конкурси тощо. Останні роки співучасть на теренах України в європейських проектах з виховання міжетнічної толерантності на прикладі історії Голокосту разом з Музеєм «Будинок Анни Франк», з ОБСЄ щодо підготовки навчальних матеріалів з історії антисемітизму й інших форм ксенофобії та дискримінації тощо. Усе це відбувалося та продовжує проходити без жодної участі державних установ, держави як такої, передусім без Міністерства освіти і науки України. Це просто факт. Освітні проекти з осмислення Голокосту в Україні відбуваються завдяки певному початковому, але все-таки рівню громадянського суспільства в країні. Це проблема держави чи конкретних державних установ, чи конкретних державних службовців дбати та думати що роблять її громадяни, що думають та як діють її інтелектуали — вчителі, студенти, науковці... Якщо в державних структурах нема усвідомлення, що такі проекти повинні бути підтримані державою передусім, а потім західними партнерами, то тоді що це за держава? Виступ представника від Міністерства освіти і науки України Р. Євтушенко трохи відродив надію, що це відомство все-таки нарешті щось зробить для

підтримки цих проектів, які вже багато років без Міністерства живуть і працюють для молодшої генерації країни. Проте, такі обіцянки були й раніше від цього відомства, побачимо, що буде на цей раз.

Щодо осмислення історії Голокосту на теренах України в українському суспільстві. Треба бути відвертим: ця тема далеко не є сьогодні в центрі уваги чи не є центральною в суспільних чи громадських дискусіях на Україні. Проте, в той же час вона раз від разу лунає в різних дискурсах науковців, викладачів, громадських діячів, які пов'язані з проблематикою сучасної ксенофобії, антисемітизму в модерній Україні, також в дискусіях щодо Голодомору, в різних виступах, статтях, конференціях щодо проблем, пов'язаних з міжетнічною толерантністю. В останній час майже кожного разу в дискусіях, присвячених визнанню Голодомору як геноциду, відбувається порівняння з Голокостом, часто-густо зовсім некоректно, постійне звертання до теми нацистського геноциду щодо євреїв в роки Другої світової війни, коли йдеться про сталінський злочин щодо населення України в 1932–1933 роках. Іноді це лунає як приклад для наслідування, іноді це драгує — «євреї носяться зі своїм Голокостом...». На мій погляд, в останній час постійне звертання до теми Голокосту під час дискусій про Голодомор стало певним фактором суспільного життя в Україні, але дуже часто ці порівняння відбуваються не в рамках наукового чесного дискурсу, а зовсім некоректно і неісторично... Та вже зовсім виглядає фальсифікацією, коли відбувається повна підміна понять і термінів і Голодомор називають в публікаціях «український Голокост». На думку В. Гриневича, така ситуація в дискусіях з цих дразливих питань виникає тому, що у євреїв та українців різна історична пам'ять, а також в наслідок історично надто складних українсько-єврейських взаємин. Але, на мою думку, є певний шлях виходу з цієї ситуації — це правдиве описання подій минулого та його шляхетне та неупереджене осмислення. За висловом М. Поповича, ми сьогодні повинні вчитися на прикладі історії Голокосту щодо неприпустимості в майбутньому таких масових вбивств, та, безперечно, говорячи про причину Голокосту ми маємо чітко визначити, що це був жахливий антисемітизм, проти якого треба постійно боротися і не мовчати. У сьогоднішній Україні ми повинні розширювати проблематику вивчення масових геноцидів та їх витоків... На мій погляд, ми маємо прислухатися до думки філософа...

Наприкінці, ще раз маю подякувати нашим німецьким колегам, які зініціювали таку важливу сьогодні для українського соціуму наукову та громадську дискусію.

Міжнародна наукова конференція «Бережани у пам'яті євреїв, поляків, українців»

12 червня 2007 р. у місті Бережанах Тернопільської області відбулася міжнародна наукова конференція «Бережани у пам'яті євреїв, поляків, українців». Казково гарне галицьке містечко вітало гостей, народжених тут у середині ХХ століття: бережанців-поляків, бережанців-євреїв. Учасників конференції приймали у ратуші та приміщеннях Державного історико-архітектурного заповідника голова Бережанської райдержадміністрації Віктор Зінчук, голова районної ради Роман Висоцький, міський голова Степан Токарський. Серед присутніх на конференції були діти та внуки поляків і євреїв, які давно вже не живуть у Бережанах.

Суто наукова, локальна подія привернула увагу міської громади. 11 червня відбувся скорботний похід до цвинтаря — місця масового розстрілу євреїв 12 червня 1943 р. Пам'ять загиблих разом з бережанцями вшановували врятовані місцевими мешканцями Шимон Редліх, Менахем Кац, свідки подій Ричард Бжезинський, Збігнев Русінський, українці Богдан Паньків, Богдан Тихий, разом з ними молоді і старші мешканці Бережан.

12 червня відбулося два засідання наукової конференції, було прочитано 16 доповідей. Серед них: віце-ректора Українського католицького університету (Львів) Мирослава Мариновича «Мульти-етнічні прошарки в Галичині», директора Центрального українського фонду історії Голокосту «Ткума» (Дніпропетровськ) Ігоря Щупака «Голокост в Україні», радника Фонду «Ткума» доктора Арона Вайса «Фонд Ткума в Україні — минуле й майбутнє», професора університету Бен-Гуріон (Ізраїль) Шимона Редліха «Разом і нарізно: поляки, євреї й українці в Бережанах», викладача Бережанського агротехнічного інституту Богдана Паньківа «Єврейська спільнота галицької землі: соціально-економічний та етно-політичний аспект».

Особливу увагу присутніх викликали доповіді-спогади архітектора Менахама Каца (Ізраїль) «Останні похід на окописько 12 червня 1943 року: особисті свідчення», уроджених у Бережах Збігнева Русінського (Польща) «Війна й окупація — особисті спогади» та Ричарда Бжезинського (Польща) «Мої Бережани».

Свідченням розвитку регіональних досліджень міжетнічних взаємин у регіоні були доповіді співробітників Державного історико-архівного заповідника: ученого секретаря Надії Волинець «Бережанська гімназія. Навчально-освітня доміліанта у поліетнічному середовищі міста ХІХ — перша

половина ХХ сторіччя», завідувача науково-дослідного сектору Володимира Парація «Громадські об'єднання єврейського населення Бережан у міжвоєнний період 1921–1939», наукових співробітників Оксани Гурської «Єврейське населення Бережан післявоєнного періоду» та Надії Голод «Символіка мацев єврейських некрополів Галичини на прикладі бережанського цвинтаря».

Змістовними буди доповіді місцевих краєзнавців: Степана Колодницького «Підгайці в єврейських історичних пам'ятках і пам'яті», Наталії Собкович «Колекція екслібрисів професора Емануїла Бергера у збірці Тернопільського краєзнавчого художнього музею».

Особлива атмосфера конференції зумовлювалася присутністю євреїв, які живуть нині в Бережанах та їхніх нащадків. Уважно слухали доповіді, ставили запитання, коментували Олександр Шехтер, Рена Рот, дочка українця Євстахія Якимова і єврейки Гени Лілле, які побралися ще до війни, Лідія Якимова (Котлярчук), син і донька Нахмана Зайденбаума Роман і Олександра.

На конференції презентувалося друге видання книжки професора Шимона Редліха «Разом і нарізно в Бережанах». Ш. Редліх створив своєрідний трактат-епопею, поєднавши власні спогади та спогади колишніх земляків-євреїв, українців, поляків з документальними відомостями історії міста Бережан першої половини ХХ століття.

Матеріали міжнародної конференції, опис презентації книги професора Редліха будуть опубліковані у Бережанах наприкінці 2007 року.

Жанна Ковба

Міжнародна наукова конференція «Українсько-польське прикордоння за часів радянського режиму 1939–1941 років: українсько-польсько-єврейське соціальне життя та взаємовідносини»

18–20 червня 2007 року у Львові відбулася наукова міжнародна конференція «Українсько-польське прикордоння за часів радянського режиму 1939–41 років: українсько-польсько-єврейське соціальне життя та взаємовідносини». Організатори: Польський центр вивчення Голокосту (Варша-

ва), Всеукраїнський центр вивчення Голокосту «Ткума» (таку назву нещодавно отримав Центральний український фонд історії Голокосту «Ткума») (Дніпропетровськ), Інститут релігії та суспільства Українського католицького університету (Львів).

Були представлені такі наукові організації і дослідницькі осередки: з Польщі — Інститут національної пам'яті, Державне освітнє бюро, Єврейський історичний інститут, Польський центр вивчення єврейства, Відділення політичних наук і міжнародного співробітництва Ягеллонського університету, Дослідний центр сучасної історії та політичних наук Гданського університету, Інститут політичних наук Польської академії наук, Головна комісія з розслідування злочинів проти польських громадян. З України — Всеукраїнський центр вивчення Голокосту «Ткума», Інститут історії України НАН України, Національний університет імені Т.Г. Шевченка, Прикарпатський національний університет, Український католицький університет, Центр досліджень Українського національного руху Прикарпатського університету, Національний університет «Львівська політехніка», Національний технічний університет України «КПІ», Державний архів Вінницької області.

На шести сесіях було заслухано 20 доповідей, відбувся круглий стіл «Український, польський та єврейський погляд на проблеми історіографії: типологія, топонімія та суперечливі питання».

Доповідачі однозначно кваліфікували советський режим 1939–1941 років на західноукраїнських землях як окупаційний. Особлива увага приділялася висвітленню повсякденного життя, міжетнічних взаємин у регіоні: Анджей Жбіковський «Тяжке повсякденне життя. Польсько-єврейські стосунки в Західній Україні під радянською окупацією», Гжегож Грицюк «Повсякденне життя у Львові у 1939–1941 роках та взаємини поляків, євреїв та українців», Жанна Ковба «Релігійне життя у Східній Галичині у 1939–1941 роках», Рудольф Мирський «Релігійні відносини у Західній Україні у 1939–1941 роках. Митрополит Андрей Шептицький крізь призму українсько-польсько-єврейських відносин», Іван Монолатій «Міжетнічні взаємини у Коломиї у період радянської окупації 1939–1941 роки», Володимир Любченко «Радянський Перемишль. Повсякденне життя та національні взаємини очима українців зі сходу. За матеріалами усної історії трьох членів родини».

Репресивній політиці та питанням суперечливої культурно-освітньої політики радянської влади були присвячені доповіді: Ігоря Щупака «Від деполонізації й українізації до радянізації системи освіти та підготовки кадрів у Західній Україні за часів радянського режиму, 1939–1941 роки», Арона Вайса «Руйнація та докорінні зміни єврейського суспільного, общинного, культурного життя у західній Україні, 1939–1941 роки», Ігоря

Андрухів «Репресивні методи радянзації та їхні наслідки на теренах Прикарпаття у 1939–1941 роках», Ганни Капустян «Депортації польських спецпереселенців-осадників із західних областей України».

Історико-політологічні аспекти міжвоєнного періоду висвітлювали: Микола Генік «Пошуки українсько-польського порозуміння на початку Другої світової війни», Максим Гон «Криза «малого патріотизму» як фактор корекції міжнаціональних взаємин у Західній Україні наприкінці 1930-х — на початку 1940-х років».

Жваву дискусію викликали доповіді, присвячені питанням колаборації, ОУН, комуністичним осередкам і рухам: Гжегож Мазур «Колаборація, опір, пристосування. Поляки, українці та євреї на Західній Україні під радянською окупацією», Богуслав Гоголь «Польські комуністи у Львові — погляди та дилеми. На прикладі редакторів «Червоного штандарту» у 1939–1941 роках», Вікторія Шібель «Єврейське питання в політиці радянської влади на Західній Україні на початковому етапі Світової війни», Гжегож Мотика «Відношення УПА до поляків та євреїв на Західній Україні».

Проблемам історіографії, археографії присвятили свої розвідки Фаїна Винокурова «Документальні джерела про долю польських громадян єврейського походження в контексті міжнаціональних взаємин на теренах українсько-польського прикордоння 1939–1941 років», Микола Гетьманчук «Сучасна російська історіографія про особливості та причини колаборації радянських громадян у роки Другої світової війни», Агнешка Чеслікова «Преса у Львові в період 1939–1941 років (польська, українська, єврейська)».

Матеріали конференції планується опублікувати наприкінці 2007 року.